

Юлія Рібцун

СХОДИНКАМИ ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

Навчально-методичний посібник

*Схвалено
для використання в роботі з дітьми
з особливими освітніми потребами*

Тернопіль
"Мандрівець"
2017

УДК 376-056.264-053.4:[37.016:811.161.2'233]
ББК 74.356
Р 49

*Схвалено ДНУ "Інститут модернізації змісту освіти"
для використання в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами
(лист № 2.1/12-Г-692 від 25. 08. 2016 р.)*

Рецензенти:

Л. В. Тищук – кандидат психологічних наук, учитель-логопед, завідувач Центру розвитку дитини № 53 "АБВГДейка" м. Житомир;

Н. А. Яцишин – старший учитель, учитель-логопед вищої категорії дошкільного навчального закладу № 5 Управління освіти Луцької міської ради м. Луцьк.

Рібцун Ю. В.

Р 49 Сходінками правильного мовлення : навчально-методичний посібник / Ю. В. Рібцун. — Тернопіль : Мандрівець, 2017. — 240 с.

ISBN 978-966-944-000-6

У посібнику представлено навчально-методичний і мовленнєвий матеріал для подолання порушень фонетико-фонематичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Авторська ідея використання ігрових персонажів робить ігри-заняття цікавими та ефективними.

Для вчителів-логопедів, корекційних педагогів, вихователів дошкільних навчальних закладів, зокрема і спеціальних компенсуючого типу, з інклюзивною спрямованістю навчання та виховання, учителів молодших класів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення, працівників реабілітаційних центрів, батьків дітей з особливими освітніми потребами, студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 376-056.264-053.4:[37.016:811.161.2'233]
ББК 74.356

Навчальне видання

РІБЦУН Юлія Валентинівна

СХОДИНКАМИ ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 15. 06. 2017 р. Формат 60х84 /16. Ум. друк. арк. 13,9. Наклад 1000 пр.

Видавництво "Мандрівець", 46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18.

Тел. (0352) 43-39-62, 42-39-62, тел./факс (0352) 52-43-38. <http://mandrivets.com>

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3650 від 22. 12. 2009 р.

Друк з готових діапозитивів: ПП "Коло", м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 498 від 20. 06. 2001 р.

Усі права застережено
All rights reserved
ISBN 978-966-944-000-6

© Ю. Рібцун, 2017
© ТОВ "Мандрівець", 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Правильне мовлення – запорука успіху	8
Цікавинки-звуковинки	67
Здогадайлик.....	68
Абетка постановки звуків.....	72
Аналізаторні абетки.....	83
Просодичні підказки	87
Антиципаційна абетка	88
Дієслівна абетка.....	107
Абетка-скоромовочка.....	109
Звукокольорові підказки.....	110
Складові підказки	122
Звукоаналітичні підказки.....	130
Чистомовки-домовлянки для Настусі та Іванка.....	140
[б], [б'].....	142
[в], [в'].....	143
[г].....	145
[д], [д'].....	146
[ж].....	147
[з].....	148
[к], [к'].....	149
[л], [л'].....	150
[м], [м'].....	153
[н], [н'].....	154
[п], [п'].....	155
[р], [р'].....	156
[с], [с'].....	158
[т], [т'].....	159
[ф], [ф'].....	160
[х].....	161
[ц], [ц'].....	161

[ч].....	162
[ш].....	162
Звукосполучення [шч].....	163

Подорожуємо зі Звукограйком 164

[б].....	167
[в].....	168
[г].....	169–171
[ґ].....	172–173
[д].....	174
[дж].....	175–176
[дз].....	177–179
[ж].....	180–182
[з].....	183–185
[з'].....	186–188
[к].....	189–192
[л].....	193–196
[л'].....	197–200
[м].....	201
[н].....	202
[п].....	203
[р].....	204–207
[р'].....	208–209
[с].....	210–213
[с'].....	214–216
[т].....	217
[ф].....	218
[х].....	219–220
[ц].....	222–223
[ц'].....	224–226
[ч].....	227–229
[ш].....	230–233
[шч].....	234–236

ДЖЕРЕЛА 237

*Головне завдання педагога – допомогти дитині
з особливими освітніми потребами,
підіймаючись сходинками розвитку,
запалити вогник світла у своїй душі та серці.*

Ю. Рібцун

ПЕРЕДМОВА

Знайомлячись із людиною, спершу звертаємо увагу на її зовнішність, однак, почувши перші слова з вуст співрозмовника, констатуємо, що все інше відходить на другий план. Саме тому мовлення можна порівняти з візитною карткою людини, адже від того, наскільки чітко, фонетично, лексично, граматично правильно та зрозуміло вона висловлює свої думки, залежить її спілкування з довколишніми, кар'єрний ріст, успішність у житті загалом.

Вади фонетико-фонематичної аспекту мовлення становлять значний відсоток усіх мовленнєвих порушень і, незважаючи на уявну легкість у своїх проявах, негативно впливають як на фізичний, психічний, так і соціальний розвиток дитини. Серед чинників фізичного розвитку привертає до себе увагу недостатнє функціонування вегетативної нервової системи (почервоніння чи, навпаки, блідість шкіри, підвищена пітливість, прискорене серцебиття, порушення дихальної функції тощо), поява енурезу чи шкідливих звичок у вигляді гризіння нігтів, смоктання пальця тощо, що можуть переростати у нав'язливі супутні рухи. Серед негативних чинників психічного розвитку найпомітнішими є недостатній рівень сформованості сприймання, уваги та пам'яті різних модальностей, мисленнєвих функцій та операцій, зниження пізнавальної та мовленнєвої активності загалом, поведінкові порушення, замкненість і невпевненість. Неприятливими чинниками соціального розвитку виступають труднощі адаптації, дещо спрощене змістове наповнення різних видів діяльності (особливо ігрової та комунікативної), занижена самооцінка, зокрема як наслідок гіпер- чи гіпоопіки з боку батьків і висміювання (передражнювання) іншими дітьми, наявний в окремих дошкільників психофізичний інфантилізм, специфічні труднощі спілкування. Це, своєю чергою, потребує комплексного педагогіко-психолого-медичного підходу у виправленні мовленнєвих вад у дітей.

Сучасний інформатизований світ, здавалося б, створює максимальні умови для всебічного розвитку дитини, зокрема й мовленнєвого,

однак це не зовсім так. Користуючись сучасною технікою, дошкільник переважно всі ігрові дії виконує мовчки, що обмежує його мовленнєвий досвід. Навіть пропонуючи дитині для розгляду невеличкі предметні зображення, відзначаємо, що вона вказівним і великим пальцями прагне збільшити їх або починає гортати сторінки книги всією долонею, як на дисплеї, що підкреслює важливість використання під час роботи з дошкільником, для оптимізації його мовленнєвого розвитку, ілюстративного роздаткового та книжного матеріалу.

Усе зазначене вище свідчить про актуальність появи навчально-методичного посібника, який би мав наукове підґрунтя, враховував мовленнєві та психологічні особливості дошкільників із фонетичним (ФН) і фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ), був спрямований на подолання означених порушень, давав би змогу здійснювати комплексну поглиблену діагностику стану загальномовленнєвого розвитку дошкільників, мати загальну модель корекційно-розвивального процесу, будувати мікропрограми, адекватні виявленим індивідуально-типологічним особливостям дітей, відстежувати моніторинг розвитку кожної дитини з урахуванням резервних можливостей корекційно-розвивального процесу, вдосконалення професійної майстерності вчителів-логопедів для оптимізації та інтенсифікації логопедичної роботи.

Саме тому нами і розроблений навчально-методичний посібник “Сходінками правильного мовлення”, який побудований з урахуванням новітніх наукових підходів:

- ▷ *діяльнісного* (Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Зінченко, О. Леонтьєв, Ю. Рібцун, С. Рубінштейн, Л. Фрідман, Г. Щедровицький та ін.) – взаємозв'язок мовленнєвої та мисленнєвої, продуктивної видів діяльності;
- ▷ *компетентнісного* (І. Бех, А. Богуш, І. Зарубінська, Ю. Рібцун, К. Клєрріп та ін.) – формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільника як цілісного складнофункціонального утворення, що характеризує успішний кінцевий результат логокорекційної роботи – повноцінне оволодіння мовленням;
- ▷ *особистісно зорієнтованого* (В. Давидов, Я. Коломинський, І. Кон, А. Петровський, Ю. Рібцун, І. Якіманська та ін.) – спрямованість ігрових навчально-виховних завдань на конкретну дитину.

“Сходінками правильного мовлення” розроблено відповідно до авторської спеціальної програми навчання та виховання дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення з одночасним урахуванням вимог Базового компонента дошкільної освіти [2, 29, 31].

У змісті посібника розкрито основні завдання інваріантної частини змісту дошкільної освіти і таких освітніх ліній:

“*Мовлення дитини*” – уточнення та формування правильної звуковимови, збагачення словника, вдосконалення граматичного складника та зв'язного мовлення, виховання чуття мови та зацікавленості її вивчення;

“*Гра дитини*” – ігрова стимульовальна форма запропонованих завдань, виховання пізнавальної та мовленнєвої активності;

“*Особистість дитини*” – формування позитивного образу “Я” дитини через успішне опанування звуковимовними навичками, закріплення правил безпечної поведінки;

“*Дитина в соціумі*” – розвиток толерантності, бажання допомогти іншій дитині навчитися правильно розмовляти, вміння за потреби звернутися по допомогу до дорослого;

“*Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі*” – порівняння артикулювання звуків і складів, співвіднесення слів як за звучанням, так і за кількістю складів;

“*Дитина у природному довкіллі*” – розширення знань та уявлень про природу нашої планети, вправління в умінні встановлювати причиново-наслідкові зв'язки;

“*Дитина у світі культури*” – отримання естетичного задоволення від ознайомлення з мовленнєвим матеріалом.

Посібник містить чотири розділи.

Перший – **“Правильне мовлення – запорука успіху”** – ознайомлює з найпоширенішими вадами звуковимови у дітей та етапами їх виправлення відповідно до авторської моделі корекційно-розвивальної роботи з подолання вад фонетико-фонематичного аспекту мовлення.

Другий – **“Цікавинки-звуковинки”** – пропонує практичний матеріал для формування як фонетичного, так і фонематичного складників.

Третій – **“Чистомовки-домовлянки для Настусі та Іванка”** – репрезентує мовленнєвий матеріал для формування антиципаційних здібностей, привертання уваги дошкільників до звукоскладової структури слова, збагачення лексичного аспекту мовлення.

Четвертий – **“Подорожуємо зі Звукограйком”** – пропонує ігрові завдання з автоматизації приголосних звуків і розвитку фонематичних процесів.

Сподіваємося, що запропонований матеріал буде корисним і його активно використовуватимуть під час проведення ігор-занять із дітьми з порушеннями фонетико-фонематичного аспекту мовлення.

1. Допоможи **ящ**ірці згадати на́зви зображених предметів. (*Лящ, плющ, хвощ (*), кущ, плащ, дощ.*) По скільки складів у цих словах? Які **ще** слова зі звукосполученням [шч] ти знаєш?

2. **Ящ**ірка **Щ**іка пропонує нову гру. Зараз я називатиму ряд слів. Чи зможеш ти запам'ятати та повторити їх за мною? Дивись – не помились!

дощ – хвощ – хрущ борщ – плащ – лящ кущ – хрущ – плющ
Яких предметів нема на малюнку?

3. Закінчи розпочаті мною слова та повтори їх. **Ящ**ірка **Щ**іка пропонує тобі підказку – склад **щик**.

до... ля... ку... го... бо... плю... пла...

4. Пограймо в гру “Хитрі запитання”. Я ставитиму тобі “хитрі” запитання, а ти Будь уважним(-ою) і кмітливим (-ою), **щ**об дати на них правильну відповідь.

Літає ку щ чи хру щ ?	Іде до щ чи хво щ ?
Кипить бор щ чи до щ ?	Плетється хво щ чи плю щ ?
Одягли пла щ чи ля щ ?	У річці пла щ чи ля щ ?

5. **Ящ**ірка **Щ**іка називатиме один предмет, а ти назви їх багато.
ля... хру... бор... пла... ку... до... плю...

Ще раз чітко повтори за **Щ**ікою слова: ля**щ**і, хру**щ**і, ку**щ**і, бор**щ**і, плю**щ**і, пла**щ**і, до**щ**і.

6. **Ящ**ірка **Щ**іка знає багато скоромовок і віршиків. Спробуй повторити їх за **Щ**ікою!

Щ едрівку діти заспівали,	Щ іточка з щ етінки
Щ об щ а́стя в хату завітало.	На щ іточці – щ ербінка.

В. Верховень

Щука в го**рщ**ику зваріла зі **щ**авлём бор**щ**у,
І сказала **щ**іро **щ**ука **щ**асливому ля**щ**у:
“**Щ**едро тебе, ля**щ**ику, бор**щ**ём я приго**щ**у!”

Ю. Рібцун

Щ ербата щ ука і щ упак	До щ хлю щ ить на зелен-плю щ ,
Щ ербатий чисти́ли п'ята́к	Під ку щ ём схова́вся хру щ .
Щ іткою щ ербато́ю	Ка́же щ іро хру щ плю щ у:
За щ учо́ю ха́тою.	– Не бо́юся я до щ у!

М. Коломієць

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та ін. ; наук. керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д. пед. н. – К. : ТОВ “МЦФЕР-Україна”, 2012. — 26 с.
2. ЛОГО-АРТ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.logoped.in.ua/>
3. Муромцев І. Енциклопедія. Українська мова / І. Муромцев. — Тернопіль : Майстер-клас, 2011. — 400 с.
4. Пат. 44366 Україна, МПК: А 61 Н 1/00 А 61 М 21/00. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення / Рібцун Ю. В. — № u200908240; заявл. 04.08.2009; опубл. 25.09.2009, Бюл. № 18.
5. Рібцун Ю. В. Види логопедичного масажу в роботі з дітьми із порушеннями мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. Г. Огієнка; гол. ред. П. С. Каньоса. — Вип. 14. — Кам'янець-Подільський : КПУ — 2013. — С. 368–372.
6. Рібцун Ю. В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах) : альбом для ігор-занять з дітьми 3–6 років / Ю. В. Рібцун. — Харків : Видавнича група “Основа”, 2013. — 176 с. : іл.
7. Рібцун Ю. В. Граємо – мову вивчаємо / Ю. В. Рібцун, О. Г. Рібцун. — К. : Видавничий Дім “Слово”, 2012. — 64 с.
8. Рібцун Ю. В. Дидактична багатоваріативна гра “Чарівний будиночок” / Ю. В. Рібцун // Логопед. — 2012. — № 9 (21). — С. 33–36.
9. Рібцун Ю. В. До проблеми порушення звуко-складової структури слова у дітей / Ю. В. Рібцун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. — Вип. 23. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. — С. 206–208. — (Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія).
10. Рібцун Ю. В. До проблеми формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення / Ю. В. Рібцун, І. М. Василенко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови [зб. наук. пр.] / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. — Вип. 9. — К. : ТОВ “Поліграф-плюс”, 2015. — С. 92–97.

11. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. — Тернопіль : Мандрівець, 2016. — 192 с.
12. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників [навч.-метод. посіб.] / Ю. В. Рібцун. — Тернопіль : Мандрівець, 2015. — 200 с. : іл.
13. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : прогр.-метод. комплекс / Ю. В. Рібцун. — Тернопіль : Мандрівець, 2014. — 272 с.
14. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : прогр.-метод. комплекс / Ю. В. Рібцун. — К. : Освіта України, 2011. — 292 с.
15. Рібцун Ю. В. Предметно-розвивальне середовище у молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ : навч.-метод. посіб. / Ю. Рібцун. — К. : Освіта України, 2010. — 50 с.
16. Рібцун Ю. В. Програма з конструювання для роботи з дітьми з вадами мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Логопед. — 2016. — № 8 (68). — С. 5–12; № 9 (69). — С. 8–13.
17. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу / Ю. В. Рібцун. — Харків : Вид. група "Основа", 2013. — 239 [1] с. — (Серія "Професійний довідник").
18. Рібцун Ю. В. Словничок для діточок: пароніми : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун, О. Г. Рібцун. — К. : Світич, 2012. — 136 с.
19. Рібцун Ю. В. Шляхи формування сенсорно-перцептивної сфери у дітей із вадами мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Логопед. — 2015. — № 11 (59). — С. 4–8; № 12 (60) (продовження).
20. Романенко О. В. Роль антиципації у структурі психічного розвитку / О. В. Романенко // Юридична психологія та педагогіка. — К. : КНУВС, 2008. — № 2. — С. 136–145.
21. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку // Дефектологія. — 2002. — № 3. — С. 2–5.
22. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. / В. В. Тищенко. — Вип. 4. — К. : Актуальна освіта, 2007. — С. 3–18.
23. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. — К. : Літера ЛТД. — 2006. — 128 с.
24. Александрова Т. В. Живые звуки, или Фонетика для дошкольников : учеб.-метод. пособ. для логопедов и воспитателей / Т. В. Александрова. — Санкт-Петербург : Детство-пресс, 2005. — 48 с., ил.
25. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии) / В. И. Бельтюков. — Москва : Педагогика, 1977. — 176 с.
26. Галигузова Л. Н. Ступени общения: от года до семи лет / Л. Н. Галигузова, Е. О. Смирнова. — Москва : Просвещение, 1992. — 143 с.
27. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи / А. Н. Гвоздев. — Санкт-Петербург : Детство-Пресс, 2007. — 472 с.
28. Детская логопсихология : учеб. пос. / Денисова О. А. и др. : под ред. В. И. Селивестрова. — Москва : Гуманит. изд. центр "Владос", 2008. — 175 с.
29. Дурова Н. В. Фонематика. Как научить детей слышать и правильно произносить звуки : метод. пособ. / Н. В. Дурова. — Москва : Мозаика-Синтез. — 112 с.
30. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Николай Иванович Жинкин. — Москва : Директ-Медиа, 2008. — 1104 с.
31. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. — Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО "МОДЭК", 2001. — 432 с.
32. Зимняя И. А. Речевая деятельность и психология речи / И. А. Зимняя // Основы теории речевой деятельности / [отв. ред. А. А. Леонтьев]. — Москва : Наука, 1974. — С. 67.
33. Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком / под ред. А. А. Леонтьева, Т. В. Рябовой / И. А. Зимняя. — Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — С. 5–17.
34. Колесникова Е. В. Развитие фонематического слуха у дошкольников / Е. В. Колесникова. — Москва : Ювента, 2016. — 96 с.
35. Лалаева Р. И. Развитие фонематического анализа и синтеза // Логопедическая работа в коррекционных классах / Р. И. Лалаева. — Москва : Владос, 2004. — С. 112–129.
36. Лалаева Р. И. Формирование правильной разговорной речи у дошкольников / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. — Санкт-Петербург : Союз, 2004. — 224 с.
37. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. — Москва : URSS, 2007. — 211 с.
38. Логопедия : методическое наследие : пособ. для логопедов и студ. дефектол. ф-тов пед. вузов : в 5 кн. / под ред. Л. С. Волковой. — Мос-

- ква : Гуманит. изд. центр "Владос", 2007. — Кн. 5 : Фонетико-фонематическое и общее недоразвитие речи : нарушения речи у детей с сенсорной и интеллектуальной недостаточностью / [авт.-сост. Л. С. Волкова и др.]. — 2007. — 479 с.
39. Логопедия: методические традиции и новаторство / под ред. : С. Н. Шаховской, Т. В. Волосовец. — Москва : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та; Воронеж : МОДЭК, 2003. — 336 с.
 40. Лукина Н. А. Научи меня слышать (Развитие слухового восприятия, внимания и памяти) / Н. А. Лукина, И. И. Никкинен. — Санкт-Петербург : Паритет, 2003. — 112 с.
 41. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи / Н. В. Нейман, М. Р. Богомильский [учебн. для студ. высш. учеб. завед.] / под ред. В. И. Селиверстова. — Москва : Гуманит. изд. центр "Владос", 2001. — 224 с. : ил. — (Серия "Коррекционная педагогика").
 42. Соботович Е. Ф. О механизмах формирования фонематического восприятия у детей в процессе онтогенеза / Е. Ф. Соботович, И. Э. Соботович // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. — К., 1994. — С. 267–271.
 43. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическа структура речової діяльності і механізми її формування / Е. Ф. Соботович. — К. : ІЗМН, 1997. — 44 с.
 44. Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции / Е. Ф. Соботович. — Москва : Классикс-Стиль, 2003. — 159 с.
 45. Ткаченко Т. А. Если дошкольник плохо говорит / Т. А. Ткаченко. — Санкт-Петербург : Детство-Пресс, 2000. — 110 с.
 46. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи : [учеб. пособие] / Стелла Наумовна Цейтлин. — Москва : Гуманит. изд. центр "Владос", 2000. — 240 с.